

STATUTUL SOCIAL-ECONOMIC AL CNEZILOR DIN ȚĂRILE ROMÂNE ÎN SECOLELE XIV—XV (I)

DE

IOAN AUREL POP

I. *Generalități*. Problema cnezilor români în evul mediu a constituit încă din secolul trecut o preocupare constantă a istoriografiei românești, fiind în strînsă corelație cu geneza și evoluția întregii societăți feudale în Țările Române. Nu este în intenția noastră și considerăm că nu se încadrează nici în tematica studiului relevarea multiplelor opinii istoriografice exprimate de pe la 1850 pînă în prezent în legătură cu statutul social-economic, politico-militar și juridic al cnezimii românești. De altfel, în mai multe lucrări din ultimele decenii s-a și făcut acest lucru în mod judicios și cvasiexhaustiv¹. Totuși, apreciem că, în general, diferitele poziții formulate se pot reduce în linii mari la două: 1) cnezii au fost fruntași ai comunităților, conducători aleși ai obștilor satești, nedesprinși din cadrul obștii și neproprietari de pămînt²; 2) cnezii au fost o feudalitate incipientă, o clasă suprapusă existentă încă în perioada prestatală, stăpîni de pămînt și de supuși³.

Precizarea trăsăturilor esențiale și definitorii ale cnezatelor și cnezilor este strîns legată de problema originii acestei instituții, respectiv clasă sau pătură socială. Și în acest sens, opiniile au fost discordante, cnezul fiind privit fie ca desprins din rîndurile obștii satești și legat indisolubil de aceasta⁴ (prin originea sa gentilică⁵ sau, dimpotrivă, prin sorgintea în instituțiile administrativ —

¹ Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. III, Cluj-Napoca, 1986, p. 351—380; Radu Popa, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, București, 1970, p. 144—145; C. Cihodaru, *Judecia și cnezatul în Moldova. Contribuții la cunoașterea lor*, în *AȘUI*, a. Istorie, XI, 1965, p. 9—16; Maria Holban, *Variații istorice în problema cnezilor din Transilvania*, în *Din cronică relațiilor româno-ungare în secolele XIII—XIV*, București, 1981, p. 213—231 (varianta franceză a studiului a apărut în *RRH*, IV, 1965, nr. 5, p. 991—923) ș.a.

² I. Bogdan, *Despre cnezii români*, în *Scrieri alese*, ed. G. Mihăilă, București, 1968, p. 180—206; D. Onciul, *Scrieri istorice*, ed. A. Sacerdoțeanu, vol. II, București, 1968, p. 347 și urm. etc.

³ I. Băltariu, *Vechile instituții juridice din Transilvania. Contribuții la istoria dreptului român*, Aiud, 1934, p. 154—167; Dinu C. Arion, *Cnezii (Chinezii) români. Contribuții la studiul lor*, București, 1938 passim; R. Rosetti, *Pămîntul, sateții și stăpîni în Moldova*, vol. I, București, 1907, p. 36, 39; idem, *Despre originea și transformările clasei stăpînitoare din Moldova*, în *ARMSI*, S. II, t. XXIX, 1906—1907, p. 155, 173; P. P. Panaitescu, *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova. Orînduirea feudală*, București, 1964, p. 66—69; idem, *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, București, 1965, p. 47; V. Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (secolele XIV—XVII)*, București, 1957, p. 171—184; A. Oțetea, *La formation des Etats féodaux roumains*, în *NEH*, III, 1965, p. 89 ș.a.

⁴ Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 378; Radu Popa, *op. cit.*, p. 145.

⁵ Dinu C. Arion, *op. cit.*, p. 33 și urm.; P. P. Panaitescu, *Obștea...*, p. 66.

judecătorești electiv ale comunității sătești⁶), fie ca urmaș al nobilimii gentilice a popoarelor migratoare, care percepea o serie de dări de la populația locală⁷, fie ca întemeietor sau descendent al întemeietorilor de sate⁸. Problema originii cnezilor și cnezatelor interesează în cazul de față numai în măsura în care precizarea acestui fapt este de natură să ușureze explicarea cât mai corectă și mai completă a statutului social-economic al cnezimii în secolele XIV—XVI. În acest sens, cercetările ultimilor ani pledează tot mai evident în favoarea originii cnezilor români în comunitățile sătești, în cadrul cărora se produce un proces de diferențiere socială, a cărui vechime este dificil de precizat. De asemenea, în urma mărturiilor existente, credem că trebuie pornit de la faptul că pe întreg teritoriul locuit de români natura cnezilor într-o perioadă inițială, prestatală, a fost aceeași și că diferențierile s-au produs prin evoluție, mai ales în urma formării statelor feudale și a transformărilor social-economice din societatea feudală românească⁹. De aceea, începând cu secolul XIV, peste natura comună și relativ unitară a cnezimii se suprapun o serie de particularități, de trăsături distinctiv în toate cele trei țări românești. Însă cu toate acestea, noile caracteristici apărute pe parcursul evoluției structurilor cneziale nu au putut dizolva niciodată pe deplin esența lor unică și comună, general românească. Aparența unor deosebiri fundamentale, pe care unii cercetători au avut convingerea că le sesizează¹⁰, provine, credem, din redactarea specifică a documentelor în fiecare din cele trei țări de către cancelarii latine și slavone, din prezența unei stăpîniri străine în Transilvania, din proporția diferită a documentelor păstrate din evul mediu în interiorul și în afara arcului Carpaților, din tendința voită, preformată de a evidenția evoluția distinctă, separată și chiar divergentă a diferitelor regiuni românești, în fine, din transformările importante pe care cnezimea și instituțiile sale adiacente le-au suferit de-a lungul timpului în una sau alta din Țările Române. Deoarece, în momentul apariției masive în izvoare a cnezilor, cele trei state românești erau formate sau pe cale de a se forma, iar o parte din particularitățile amintite erau deja fixate, considerăm oportun să analizăm la început statutul cnezimii și natura cnezatelor în fiecare din țările românești.

II. *Situația din Țara Românească.* În Țara Românească, deși măturile sînt puține, se poate afirma cu deplină certitudine că în secolele XV și parțial XVI, cnezii erau trecuți în documente alături de boieri și dregători, ei apărînd ca proprietari de pămînturi și de vite, precum și de țărani dependenți (vecini), care le lucrau ogoarele¹¹. Este evident că fac parte din clasa stăpînitoare, deși plătesc darea personală către domnie, iar la moartea lor domnul avea dreptul la un cal, ca simbol al transferului de proprietate produs prin moștenire. Dintr-un document de la începutul secolului XV¹², emis de Mircea cel Bătrîn, reiese clar că stăpînirea unor sate putea s-o aibă boierul sau cnezul, căruia țărani ai acestor sate îi datorau gloabe, dușegubine, slujbe, dăjdii, posadă, găleți ohabnice și

⁶ I. Lupaș, *Realități istorice în voievodatul Transilvaniei din sec. XII—XVI*, extras din *AIINC*, VII, 1935—1938, p. 10; Ștefan Pascu, *Rolul cnezilor din Transilvania în lupta antiotomană a lui Iancu de Hunedoara*, în „Studii și cercetări de istorie”, 1957, an. VIII, nr. 1—4, p. 29—30.

⁷ H. H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, vol. II, București, 1959, p. 31.

⁸ Nu luăm aici în discuție „teoria” tendențioasă privind originea cnezilor în conducătorii grupurilor românești de emigrare sau colonizare în secolele XIII—XIV (Vezi E. Lukinich, *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia*, Budapesta, 1941, p. XX—XXII și, cel mai recent, *Erdély története*, vol. I. De la începuturi pînă la 1606, sub red. Makkai L. și Mócsi A., Budapesta, 1986).

⁹ H. H. Stahl, *Controverse de istorie socială românească*, București, 1969, p. 268—269.

¹⁰ *Ibidem*, p. 269.

¹¹ Dinu C. Giurescu, *Țara Românească în secolele XIV și XV*, București, 1973, p. 219—220.

¹² *DRH*, B, I. (1247—1500), p. 71—72, nr. 33.

muncii, în spiritul unei adevărate aserviri feudale¹³. Într-un alt document, dat de același domnitor, sînt consemnate blestemul și urgia domnească pentru aceia care, „sau dintre boieri sau dintre cnezii“, ar împiedica pe țărani dependenți din satele lor să se stabilească într-un sat al mănăstirii Cozia¹⁴. O asemenea opreliște pentru cnezii formulează și Radu cel Mare la 1498 în cazul satelor mănăstirii Tismana: „Și după aceea, oricîți vecini vor merge în satele sfintei mănăstiri, iar cnezii să nu cuteze să-i oprească, ci să le ia numai găleata, pentru ca cine-i va opri, rău va păți“¹⁵. La 1487, Vlad Călugărul cedează mănăstirii Snagov, între altele, „caii de la cnezii din acel județ al Brăilei, care se cad să fie domnești, de la cnezii care mor“¹⁶. În veacul XVI, spre final (1599), două documente pomenesc vecini care se zălogesc de la cnezii lor pentru cîte 700—800 de aspri, urmînd să fie oameni liberi pînă cînd cnezii le vor plăti lor asprii¹⁷. Unul din aceste documente este extrem de important prin precizarea pe care o face: cei doi vecini „s-au zălogit de la cnezul lor, mai sus scrisul Lăudat, pentru 1400 aspri. Iar acei vecini mai sus zîși, ei n-au stat să fie cnezii, ci au vrut să se vindă în altă parte, la alții boieri“. Partea lui Lăudat, cu vecini cu tot, va fi cumpărată de rudele lui Lăudat, în acord cu dreptul de preempțiune¹⁸. Documentul pune în lumină cele două semnificații pe care le-a avut noțiunea de cnez în Țara Românească, de-a lungul existenței acestei categorii sociale: a) pînă în secolul XVI cnez a însemnat stăpîn de pămînt și de vecini (documentul spune că vecinii s-au răscumpărat de la cnezul lor, dar au vrut să se vindă la alții boieri), asimilat ca statut social cu boierimea mică; b) spre sfîrșitul secolului XVI și după aceea, cnez începe să fie sinonim cu om liber, cu țăran liber (documentul spune că după răscumpărare cei doi vecini, n-au stat să fie cnezii¹⁹). Asimilarea „cnezirii“ cu statutul de om liber, cu eliberarea din rumănie este tot mai frecventă în secolul XVII.

În concluzie, pe baza mărturiilor documentare, trebuie să remarcăm pentru Țara Românească, în secolele XV—XVII un proces vădit de disoluție a cnezimii. Unde la început îi vedem invariabil puși alături de boieri, imediat în urma acestora, ca fiind și ei ca și boierii stăpîni de sate sau părți de sate, adică de pămînturi și de vecini, mai apoi apar ca deținînd părți mici de sate și un număr mic de vecini, împărțindu-și între ei drepturile de stăpînire în cuprinsul aceluiași sat¹⁹. Ținînd seamă de această împrejurare, se pot formula două întrebări, anume de ce apar acești cnezii relativ rar în documentele veacului XV și de ce, în calitatea pe care o aveau de stăpîni ai pămîntului și oamenilor, sînt pomeniți distinct de boieri. În afara altor cauze, cum ar fi precaritatea generală a surselor pentru aceea epocă, răspunsul la prima întrebare credem că trebuie legat de faptul că în secolele XIV—XV, stăpîni pămîntului, fie că unul singur are mai multe sate, fie că mai mulți sînt în devălmășie în hotarul unui singur sat, poartă, în marea majoritate a cazurilor, numele de boier în Țara Românească²⁰. Este posibil deci ca unii cnezii, datorită statutului lor social-economic comparabil de facto cu al boierilor, să nu fi fost în unele cazuri denumiți distinct de aceștia din urmă. Totuși, faptul că uneori cnezii sînt pomeniți separat și alături de boieri la început denotă existența unei deosebiri între unii și alții, deosebire apărută după întemeierea statutului feudal. Din moment ce cnezii sînt consemnați încă din secolul XIII, înainte de agregarea statală, iar boierii numai după desăvîrșirea acestui proces istoric, credem că se confirmă opinia că cei dinții erau o feudalitate incipientă prestatală²¹. Niciodată în veacul XV în Țara Românească nu este consemnată documentar vreo danie sau vreo confirmare de pămînturi și supuși în favoarea cnezilor, ci numai în favoarea boierilor. Cnezii

¹³ H. H. Stahl, *Controverse...*, p. 263

¹⁴ DRH, cit., p. 65—66, nr. 29.

¹⁵ *Ibidem*, p. 458—459, nr. 281.

¹⁶ *Ibidem*, p. 329—331, nr. 205.

¹⁷ *Ibidem*, XI (1593 — 1600); p. 437—439, nr. 321 și 322.

¹⁸ H. H. Stahl, *Controverse...*, p. 265.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 220—221.

²¹ P. P. Panaitescu, *Obștea...*, p. 66—69.

apar ca stăpîni dintr-o perioadă anterioară. Ridicarea boierimii ca feudalitate oficială a statului feudal (probabil unii boieri erau ridicați chiar dintre cnezi) se desfășoară în paralel cu decăderea cnezimii. Există un gol de informație în întreaga primă jumătate a veacului XVI, ceea ce reprezintă un adevărat hiatus între grupul vechi al cnezilor stăpîni de sate (părți de sate) și grupul confuz al satelor care se rumănesc sau, dimpotrivă, se cnezesc sau încearcă a se cnezi²². Procesul acesta de decădere a influențat și înțelesul cuvîntului cnez, care se modifică în timp. Spre finalul veacului XVI și în secolul XVII, țăraniii liberi, aiunși unii în situația să se vindă sau țăraniii dependenți eliberați primesc numele de cnezi, iar acțiunea celor din urmă se cheamă cnezire, după numele foștilor oameni liberi și stăpîni de vecini care suferiseră un proces de decădere socială²³. Deci în veacurile XIV și XV, boierii și cnezii reprezentau în Țara Românească două straturi ale aceleiași clase sociale, boierii fiind bogați și puternici, iar cnezii fiind exploatare mărunți ai unui număr mai mic de sate. Aceștia, ca proprietari feudali mai mici, cu țărani aserviți, care munceau totuși pentru ei, loviți de concurența marilor moșii boierești și de fărîmîrea pămîntului lor prin moștenire, decad în rîndurile unei țărănimii libere, iar uneori și mai jos, fiind siliți să se vindă ei înșiși cu vecinii lor cu tot²⁴. Însă, în perioada de care ne ocupăm, cnezii români de la sud de Carpați, prin faptul că stăpîneau pămînt și vecini, folosindu-se de o parte a roadelor muncii acestora din urmă, pot fi socotiți membri ai clasei feudale, născuți în cadrul unui feudalism local, prin desprinderea lor din rîndul comunităților, într-o perioadă greu de precizat, dar oricum anterioară veacurilor XIII—XIV. Documentele munteneste, alit de parcimonioase cu informațiile, nu spun nimic despre eventualele atribuții judecătorești ale cnezilor și nici nu numesc stăpînirile lor cnezate. Lipsa oricăror urme de eligibilitate în cazul cnezilor, coroborată cu statutul lor de proprietari, îi plasează fără echivoc în rîndul clasei sociale feudale (ca membri de rang mai mic ai acesteia, după apariția statului) și nicidecum în rîndul unor demnitari sătești aleși, cu atribuții administrativ—economice și juridice. Chiar dacă vor fi fost anterior și asemenea frunțași ai satelor, *primi inter pares* (ceea ce este foarte probabil), în veacurile XIV—XV ei ne apar ca stăpîni de sate, plasați în rîndul feudalilor. De altfel, nici nu se poate reconstitui procesul de formare a statului feudal fără a se admite preexistența unei clase feudale, formată, probabil, în cazul nostru și din cnezi²⁵. Nu vedem cine alții ar fi fost acei „maiores terrae” din diploma ioanită la jumătatea secolului XIII. Statul feudal, cum s-a întimplat îndeobște, și-a făurit ulterior o nouă clasă de stăpîni, întăriți cu acte de danie, dar vechii stăpîni prestatali s-au perpetuat o vreme, înainte de a li se oficializa unora feudalitatea, prin intermediul documentului scris sau înainte ca alții să se ruineze în urma inadaptării, a fărîmîțării proprietății, a concurenței marilor feudali etc. Cert este că, pentru perioada care ne interesează, cnezii din Țara Românească sînt atestați ca stăpîni de pămînt și de vecini; deci, sub aspect social-economic, sînt feudali²⁶.

III. *Situația din Moldova*. În cazul Moldovei, lucrurile sînt mai greu de prezentat cu aceeași relativă claritate și rigoare ce rezultă din izvoarele munteneste vechi. Documentele din Țara românească de la răsărit de Carpați au un alt specific, așa cum nici procesul de agregare statală nu este identic cu procesul analog de la sud de Carpați. Cu toate acestea, chiar dacă uneori au nume diferite, clasele și categoriile sociale din cele două state românești libere sînt aproape aceleiași. Cert este că și documentele moldovenești îi pomenesc — e drept, într-un mod particular — pe cnezi în secolul XV. Aceste documente nu se referă niciodată în mod direct la cnezi, ci numai cu prilejul mențiunilor de danie a satelor cneziale către alți stăpîni. Un exemplu este din 1417, cînd Alexandru cel Bun

²² H. H. Stahl, *Controverse...*, p. 267.

²³ *Ibidem*, p. 266.

²⁴ *Ibidem*, p. 273.

²⁵ *Ibidem*, p. 272.

²⁶ C. Giurescu, *Studii de istorie socială*, ed. C. C. Giurescu, București, 1943, p. 296—304, 311.

face cunoscut slugii sale, *giupinul Șandru* că „pentru dreaptă și credincioasă slujbă, i-am dat lui în pământul nostru al Moldovii, un sat, anume Muntenii Scutași, unde iaste cniaz Litu și Șarban, ca să-i fie lui uric”²⁷. În total se cunosc vreo 13 documente de acest fel, care pomenesc 17 cnezi în 13 sate; în general, este consemnat un cnez de sat, dar în trei cazuri cnezii apar câte doi și o dată chiar trei într-un sat²⁸. Intervalul de timp în care sînt pomeniți acești cnezi este 1414—1531, dar ultimul cnez activ, deci existent ca atare la data emiterii documentului, este din 1437²⁹. Restul sînt precizați prin formula „unde a fost”. Cu mult mai mare este numărul juzilor, care apar în 149 de sate, în 10 dintre ele fiind cîte doi³⁰. Ultima consemnare a unui jude care „este” datează din 1455, iar a unuia care „a fost” datează din 1606³¹. Vatamanii sînt pomeniți în formulele de identificare a 17 sate. Spre deosebire de cnezi, juzii și vatamanii apar și cu alte prilejuri decît formulele de danie către un stăpîn sau de identificare a satelor. Formulele „unde este” și „unde a fost” nu sînt pe deplin relevante, deoarece se constată în unele cazuri o inconsecvență în folosirea lor (același personaj este arătat ca *fost* în 1428, iar în 1429 apare că *este*; un altul este arătat ca *fost* jude în 1488, iar peste 118 ani, în 1606, se spune despre el același lucru etc.)³², dincolo de faptul că adesea calitatea de cnez, jude sau vataman nici nu este arătată. Deoarece, după un grup de documente în care sînt consemnați în formulele de identificare a satelor, vatamanii reapar masiv la sfîrșitul secolului XVI în documente care vorbesc explicit despre funcțiile lor, statutul social al acestora a putut fi relativ bine precizat. În acel timp (ultimele două decenii ale veacului XVI — primele două decenii ale veacului XVII), vatamanii erau membri ai clasei țăranilor aserviți, funcționînd în sate ca oameni ai stăpînilor, vătăfi locali ai boierilor³³. Juzii sînt pomeniți în cîteva documente ca martori la hotărniciri³⁴, cu o singură excepție, anume la 1599, cînd un jude cumpăra un sat cu moară³⁵. Cei mai mulți autori îi identifică pe cnezi cu juzii, acesta din urmă fiind un nume românesc pentru conducătorii populației străromânești și românești, nume peste care s-a suprapus în vechime titlul de cnez, purtat de șefii triburilor slave³⁶. O dovadă a acestei sinonimii ar fi și următoarea situație: la 1414, cum s-a văzut, Litu și Șarban apar drept *cnezi* care „sînt”, pentru ca, după 85 de ani, în 1499, să fie arătați ca *județi* care „au fost”³⁷. Drept urmare și judecia din Moldova (termenul de *judecie* apare pentru prima oară la 1198—1199, cînd marele jupan sîrb Ștefan Nemanja dăruia, între altele, mănăstirii Hilandar „judecia lui Radu și George și de toți 170 de vlahi”³⁸) trebuie socotită sinonimă cu cnezatul. Există dovezi certe că și în Moldova, în preajma întemeierii, multe comunități sătești sau obști sau sate deveniseră judecii, adică puterea trecuse în mîinile familiilor mai puternice din punct de vedere economic, care dețineau titlul de jude sau cnez pe viață și-l transmiteau prin moștenire urmașilor. În 1432, Iliș voievod acordă lui Dra-

²⁷ DRH, A. I. (1384—1448), p. 51, nr. 36. Deși uneori numele cnezilor poate să fi servit și la identificarea satelor, nu credem că aceasta a fost rațiunea principală a pomenirii lor în documente, mai ales acolo unde se dă și numele cnezului și al satului. Păreră contrară la H. H. Stahl, *Controverse...*, p. 215.

²⁸ H. H. Stahl, *Controverse...*, p. 217—218, 225 (Nu e consemnat aici cnezul Nicoară din Tuzora).

²⁹ *Ibidem*, p. 227.

³⁰ *Ibidem*, p. 219—222, 227.

³¹ *Ibidem*, p. 222, 227.

³² *Ibidem*, p. 224.

³³ *Ibidem*, p. 334—335.

³⁴ *Ibidem*, p. 226.

³⁵ DIR, A, veac. XVI, vol. IV, p. 263—265, nr. 327 și 328.

³⁶ C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 21. Vezi și I. Minea, *Originea romană a instituției cnezatului la noi*, în *CI*, I, 1925, p. 412.

³⁷ H. H. Stahl, *Controverse...*, p. 223—224.

snrdl

³⁸ Silviu Dragomir, *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în evul mediu*, București, 1959, p. 17.

goș Urlat satul lui, pe Tutova, „unde este casa lui, ca să-i fie judecia uric neclintit niciodată, în veci”. „Și sub uric să nu se dea altuia nîmănuî niciodată. Și să ție de steagul de la Tutova, cine îl va ține. Și alt județ să nu aibă”³⁹. Deci Dragoș Urlat deținea o judecie, adică un sat al lui, care din 1432, prin act domnesc, se transformă în uric, adică în proprietate feudală oficializată. În 1455, Mihail logofăt are la gura Pobratei, „unde este jude Cirstea și Danciul, amîndouă judeciile”⁴⁰. La 1488, se dăruiește boierului Mihai și alor săi satul Poiana, „unde au fost cnezii Băloș și Danciul, amîndouă judeciile”⁴¹. Deci cei doi cnezii, înainte de a se suprapune stăpînirea boierească, deținea cele două judecii. Alte cîteva documente sînt și mai concludente pentru interpretarea judeciei în sens teritorial: la 1458, Oană Grama are în Cimpul lui Dragoș două judecii, unde au fost juzi Draganici și Dîmba, pe care le stăpînește „după vechiul hotar, pe unde au folosit din veac, și din vale și din vîrf”⁴²; în 1488, două judecii se vind pentru 170 de zloți tătărăști⁴³; în 1491, nepoții unui Laslău Buhaicea au mai multe sate, între care și Nămeștii, „unde a fost jude Oancea”. Impărțindu-și averea între ei, unul din nepoți capătă „jumătate din judecia lui Oancea”⁴⁴. Interpretarea deci ca funcție a judeciei sau ca atribuție judecătorească a judeului sau cnezului (deși această atribuție este probabil să fi existat și în Moldova) nu se poate susține, fiind cert combătută de aceste exemple în care judeciile au hotar din vale în vîrf, se pot vinde și se pot împărți⁴⁵. Intocmai ca și cnezatele transilvănene, judeciile din Moldova au, prin urmare, și un incontestabil înțeles teritorial, reieșind din unele documente că, înainte de a fi dăruite unor boieri sau unor foști cnezii și juzi de către domnie, au fost deținute în chip obișnuielnic de acești cnezii și juzi. Există un caz concret al satului Tuzora, unde a fost cnez Nicoară și care sat este dăruit de către Ilias voievod unui anume Staie. Peste cîteva ani, același domn (cu fratele său Ștefan) ia de la Staie satul Tuzora și-l dăruiește cnezului Nicoară⁴⁶. Este un exemplu de cnez confirmat de domnie în satul său și ridicat în rîndurile boierimii. Unii dintre descendenții cnezilor și juzilor au reușit după un timp să reobțină moșia strămoșească de la noii proprietari, cum a fost Albu Voinescul care a cumpărat cu 50 de zloți satul Oideștii, pe Tutova, „unde a fost jude Voinea” (document din 1439)⁴⁷.

În veacul XV se înregistrează un proces de transformare a vechii structuri sociale și a vechii proprietăți în Moldova. Cnezii și juzii dispar aproape simultan pe la jumătatea veacului XV, după mărturia documentelor. Unii din ei se regăsesc în clasa feudală oficializată de stat — boierimea, iar alții vor deveni supuși ai noilor stăpîni ridicați de domnie. Schimbîndu-și statutul social, cei decăzuți vor ajunge asemănători vatamanilor și, după peste 100 de ani de tăcere a documentelor, vor reapare juzi pomeniți ca martori în cîteva cazuri. Cnezii nu vor mai fi pomeniți documentar în nici o împrejurare după 1531, deși vechea lor preeminență socială mai are unele firave ecouri⁴⁸. În același sens al transformărilor, proprietățile prestatale numite judecii se dăruiesc de către domnie ca urice, oficializîndu-se și beneficiînd de unele scutiri⁴⁹. Desigur, la rigoare, se poate obiecta că lipsesc dovezile certe ale aservirii feudale înainte de întemeiere, ale mecanismului percepției unor dări de către cnezii sau juzii din partea supușilor lor. Lacuna se poate umple, credem, printr-o analogie, anume prin analiza acelor documente emise de cnejii sau principii Halicului și de regii polonezi în favoarea cnezilor români din nordul Moldovei și din Maramureș,

³⁹ DRH, A, vol. I, p. 156—157, nr. 106.

⁴⁰ *Ibidem*, vol. II, p. 67—69, nr. 48.

⁴¹ *Ibidem*, vol. III, p. 76—81, nr. 42.

⁴² *Ibidem*, vol. III, p. 110—111, nr. 76.

⁴³ *Ibidem*, vol. III, p. 81—83, nr. 43.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 208—211, nr. 105.

⁴⁵ H. H. Stahl, *Controverse...*, p. 212—214.

⁴⁶ C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 31.

⁴⁷ *Ibidem*; DRH, A, vol. III, p. 238—240, nr. 122.

⁴⁸ Al. Gonța, *Satul în Moldova medievală. Instituțiile*, București, 1986, p. 102.

⁴⁹ E. Condurachi, *Juzii și judeciile moldovenesti*, în *CI*, V—VII, 1929—1931, p. 308—309.

care, printr-un proces firesc de roire a populației au ajuns să întemeieze sate. Nu credem că în acest caz este vorba despre o emigrare sau de o colonizare, cum s-a susținut adesea⁵⁰, deoarece acești români de la hotarele nordice ale viitoare Moldove sînt atestați încă din veacul XIII, în frunte cu cnezii lor „bolohoveni“ (dacă numele localității Bolohov vine de la acela al bolohovenilor, atunci atestarea românilor în aceste regiuni din Halici—Wolhynia este chiar din veacul XII, de pe la 1150)⁵¹. Tocmai pe locul acestei țări a bolohovenilor sînt atestate în veacurile următoare toponime, hidronime și onomastice românești sau așezări organizate și stăpînite după *ius valachicum*. De aceea, satele întemeiate după dreptul românesc în sudul Poloniei sînt așezări formate prin roirea firească a populației care prisosea într-un loc apropiat, conducerea acestei acțiuni de întemeiere avînd-o adesea cnezul. Și în Moldova propriu-zisă s-au produs asemenea roiri și întemeieri de așezări noi, dar nu s-au înregistrat în scris, fiindcă erau un lucru firesc, raporturile dintre cnez și obște fiind bine cunoscute, pe de o parte, pe de altă parte nici cancelaria statală nu dobîndise încă în veacul XIV și chiar ceva mai tîrziu obișnuința de a emite un număr atît de mare de documente și de a înregistra toată stăpînirile existente⁵². În Polonia însă, țară străină, care se instăpînise peste Halici—Wolhynia în zona unde trăiau românii, așezările organizate după dreptul românesc erau ceva neobișnuit, de aceea sînt consemnate unele amănunte în acest sens⁵³. De exemplu, la 1378, într-o vreme cînd documentele interne din Moldova lipsesc, principele Vladislav de Oppeln dă un act în favoarea lui Ladomir Romînul, prin care îi recunoaște acestuia stăpînirea asupra unui teritoriu: „pustia, pădurea, stejereșurile, cîmpurile cîte sînt acolo [...], toate acestea i le-am dat lui Ladomir ca să-și facă sat după dreptul românesc. Și i le-am dat pe veci, lui și copiilor lui, cu tot cuprinsul și cu toate hotarele cîte din veac se țin [...], cu pămîntul și cu pădurile și cu stejereșurile și cu finațele și cu apele și cu bălțile și cu loviștile și cu toate foloasele ce le poate avea acum, volnic să le vîndă, volnic să le schimbe cu orice bun de seama lui și cu voia domnească...⁵⁴. În schimbul acestei danii, Ladomir Romînul trebuia să slujească principelui Vladislav de Oppeln cu trei sulite, deci cu trei ostași călări (de obicei, se slujea cu o sulită, dar pămîntul primit de Ladomir era foarte întins, fiind consemnate mai tîrziu pe el vreo cinci sate) și să dea în fiecare an cîte doi groși mari de fiecare țaran care se așeza pe acel teritoriu.

Documentul acesta, prin care se dăruiește o proprietate feudală deplină, a fost urmat de altele, asemănătoare, în favoarea cnezilor români, liberi de a-și organiza stăpînirile tot după dreptul românesc. În aceste documente, adevărate „contracte“ de întemeiere, se prevăd destul de explicit obligațiile sătenilor față de cnez: obligația fiecăruia de a munci pentru cnez două pînă la șase zile pe an, la arat, la secerat și la cosit; îndatorirea facultativă de clacă (de obicei, după placul său, cnezul chema pe locuitori la trei clăci pe an); darurile de sărbători (colaci, ouă, păsări, miei) etc. Cnezii aveau rezervate în cadrul cnezatului, în deplină proprietate și libere de orice fel de sarcină, una pînă la șase bucăți de pămînt numite lanuri, unde își aveau casa (curtea), și ale căror roade, datorate muncii sătenilor, le reveneau în exclusivitate. Cnezului îi mai reveneau toate extremitățile loturilor care rămîneau neîmpărțite după ce se făcea măsurătoarea, toate „colțurile“ și suprafețele neregulate; el stăpînea locul viran din centrul satului, unde se așezau meșteșugarii și unde se clădeau prăvăliile micilor negustori, care cu toții plăteau chirie cnezului. Cnezul avea dreptul la eleșteu sau iaz (pentru a putea pescui, țararii datorau anual o cotă de pește, de exem-

⁵⁰ Ștefan Meteș, *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII—XX*, ed. II, București, 1977, p. 22—36.

⁵¹ Victor Spinei, *Moldova în secolele XI—XIV*, București, 1982, p. 79—80.

⁵² C. Cihodaru, *Inceputurile cancelariei domnești în Moldova, în Civilizație medievală și modernă românească. Studii istorice*, Cluj-Napoca, 1985, p. 184—194.

⁵³ I. Bogdan, *Cîteva observațiuni asupra îndatoririlor militare ale cnezilor și boierilor moldoveni în secolul XIV și XV*, în *ARMSI*, S. II, t. XXIX, 1906 — 1907, p. 618.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 614.

plu, la munte, șase păștrăvi), el stăpânea livezile și grădinile, avea dreptul la circiumărit, la moară, la piuă, la prisacă etc. Țăranii erau obligați să cumpere numai de la circiuma cnezului lor, să măcine, contra unor taxe, la moara acestuia. Albine puteau ține numai cu învoia cnezului și cu obligația de a-i preda lui a treia parte din miere. Din gloabele percepute la judecăți, a treia parte îi revenea tot cnezului, restul mergând în visteria regală. Cnezatul românesc în Polonia se putea obține prin hărăzire sau cumpărare. Hărăzirea se făcea pe veci, în chip ereditar, după formula daniilor nobiliare, deși, din punct de vedere juridic, cnezii nu erau asimilați cu nobilii. În schimbul unor asemenea danii perpetue, cu drept de proprietate feudală deplină sau evasideplină, precum și al avantajelor avute de pe urma muncii supușilor, cnezii aveau unele obligații față de puterea centrală (sau față de feudal, dacă pământul cnezial era pe un domeniu privat); de a participa la războaie, cu arc, săgeți, cai etc. (cu vremea această obligație se putea răscumpăra); de a prezenta daruri pentru bucătăria regească (e rar consemnată această obligație) la sărbători; de a da o piele de jder pentru fiecare fată româncă ce se căsătorea în alt sat (darea e numită „cunița” și este excepțională, fiind uneori atribuită cnezului însuși); de a organiza stringerea celorlalte dări către stat sau către stăpînul suprapus, din care beneficia el, cnezul, de o treime (unu din trei groși); de a preda două treimi din gloabe, de a da pentru sătenii lui cîte o masă, la cele două mari sărbători religioase⁵⁵. Pornim de la premisa că aceste sate cneziale românești din Polonia reproduc imaginea comunităților românești din Țările Române, implicit din Moldova. Satul nou întemeiat are totdeauna un model real pe care-l imită⁵⁶. Dacă în veacurile XIV—XV, satele românești din Polonia erau în fapt cnezate, stăpînite ca proprietate particulară de către cnez, care beneficia de munca și de roadele muncii oamenilor săi, care deținea adevărate monopoluri senioriale, trebuie să admitem că și în Moldova propriu-zisă stadiul de evoluție al cnezatelor va fi fost cel puțin același. A stăpîni în mod direct pămînt pe care-l lucrează sătenii (două la șase zile pe an de familie este mult, dacă reamintim faptul că la Bobilna, în 1437, s-a stabilit o zi pe an de muncă gratuită pentru nobil), a primi daruri de la aceștia, a beneficia de a treia parte din dări și gloabe etc. reprezintă în mod cert raporturi de aservire feudală. De altfel, se pare că nici boierimea în veacurile XIV—XV, în ciuda transformării judeciei în uric, nu se bucura în Moldova de avantaje materiale mai mari, domnia rezervîndu-și cea mai mare parte din venituri, regimul de scutiri fiind destul de precar, fără să poată fi asimilat complet cu imunitatea feudală⁵⁷. Din moment ce la 1378 un român aproape de granițele nordice ale Moldovei, putea stăpîni în chip ereditar un sat organizat după dreptul românesc, trebuie să admitem că acest lucru nu era o noutate, fiind obișnuit și în Moldova, în veacul XIV, adică în perioada întemeierii și organizării statului. Nu se poate admite, în ciuda unor structuri mai arhaice și a unei stăpîniri tătare mai accentuate, o dezvoltare deosebită a Moldovei față de restul teritoriului românesc⁵⁸. S-a relevat că Bogdan nu a trecut în Moldova decît cu circa 100—200

⁵⁵ D. D. Mototolescu, *Ius Valachicum în Polonia*, București, 1916, p. 49—78; E. Cernea, *Quelques considerations sur le ius Valachicum dans la Pologne féodale*, în *RRH*, X, 1971, nr. 5, p. 849—851; T. Holban, *Cnezatul. Contribuție la ius Valachicum în Polonia*, în *CI*, X—XII, 1934—1936, nr. 1, p. 62—79; C. Cihodaru, *Judecia...*, p. 22—24.

⁵⁶ H. H. Stahl, *Contribuții...*, vol. II, p. 99.

⁵⁷ Idem, *Controverse...*, p. 105—123; Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 236—237; Manole Neagoie, *Problema centralizării statelor feudale românești Moldova și Țara Românească*, Craiova, 1977, p. 152—175.

⁵⁸ H. H. Stahl, *Controverse...*, p. 273—275. P. V. Sovietov, *Obščee i osobennoe tipologii feodalizma na Rusi i Dunajskih Knjažestvah (Problema „gosudarstvenno-feodalizma” i evo roli v period genezisa, razvitiija i razloženiija feodalnoj formacii)*, I, în „Buletinul Academiei de științe a R. S. S. Moldovenești”, 1986, nr. 2, p. 53—57. Pentru o dezvoltare unitară a Moldovei în cadrul realităților medievale românești, în ceea ce privește cnezimea, pledează însă L. L. Polevoi, *Rannefeodal'naja Moldavija*, Chișinău, 1985, p. 85—87 (capitolul „Cnezi, juzi și vatamani”).

de familiii cneziale maramureșene și că, deși sîntem în cadrul aceleiași structuri de civilizație românească, nefiind vorba de un factor extern, nu aceste familii au fondat singure statul. Existența unei clase feudale incipiente pe teritoriul viitoarei Moldove presupune ridicarea cnezimii (juzilor) din rîndul obștilor, deoarece nu vedem cine altcineva, ar fi jîtut alcătui această elită socială. Deși procesul acesta de feudalizare era mai puțin accentuat la răsărit de Carpați, el reprezenta, totuși cum s-a văzut, o realitate în veacul XIV. Ca structură feudală incipientă și prestatală, insuficient consolidată, judecia sau cnezatul dispărea în Moldova la scurtă vreme după întemeiere (circa un secol), fiind înlocuită parțial cu stăpînirea boierească. Cnezii și juzii se mențin în acest timp ca personaje sociale de a doua mînă, pentru a accede apoi în rîndurile boierimii⁵⁹ sau, dimpotrivă, spre a coborî adesea pînă chiar în rîndurile supușilor.

IV. *Situația din Transilvania.* În Transilvania, problema cnezială dobîndește noi particularități datorită suprapunerii unei organizări de stat străine peste formațiunile politice românești și a unei structuri economico-sociale feudale de model apusean peste realitățile analoge feudale sau pe cale de feudalizare în forme proprii, locale. O altă particularitate provine din numărul cu mult mai mare de documente emise și păstrate, referitoare la cnezii din Transilvania decît cele privindu-i pe cnezii de la sud și răsărit de Carpați. Ca și în celelalte două țări românești, cnezimea din Transilvania ca structură socială românească, se află într-un proces de disoluție, de destrămare, după organizarea statornică a statului, deși amintirea ei, în forme involuate, se păstrează mult mai multă vreme, pînă în epoca modernă, iar în graiul bănățean pînă astăzi (chinez). Pertinentele analize făcute în ultimul timp asupra acestei teme⁶⁰, ne scutesc de o serie de considerații și demonstrații, care altfel ar fi fost absolut necesare. Observăm de la început că stăpînirea străină a reușit, pînă în veacul XIV, să frîngă unitatea cnezimii ca statut social-economic. Deoarece această cucerire străină s-a făcut treptat, sub aspect temporal (secolele XI—XIII) și diferențiat din punct de vedere geografic (unele teritorii au fost cucerite și stăpînite mai de timpuriu și mai direct, altele mai tîrziu și mai firav), și situația cnezilor a ajuns neuniformă și neunitară. În regiunile în care infiltrația elementelor alogene s-a produs tîrziu și cu intensitate mică — Maramureș, Hunedoara—Hațeg, Banat, Făgăraș, zone din Munții Apuseni — cnezimea și instituțiile sale s-au perpetuat cu anumite servituți față de stat, sub forma unei clase de stăpîni ereditari ai satelor. Dimpotrivă, în zonele de cîmpie din Crișana și Banat sau din centrul Transilvaniei, unde influența și penetrația străină au început mai de timpuriu (secolele X—XI), cnezii apar în secolele XIV—XV și mai tîrziu ca simpli *villici*, primari ai satelor, ca supuși, ai noilor stăpîni. În aceste regiuni deschise, de cîmpie și de podiș se constată existența celor mai multe domenii feudale maghiare, laice și eclesiastice, de origine donativă. Aceste domenii cuprindeau numeroase sate românești, ai căror primari (*villici*) erau numiți tot cnezi⁶¹. Consultarea hîrții este relevantă în acest sens: în Făgăraș sau Maramureș, unde penetrația feudală străină a fost aproape nulă pînă în veacul XIV⁶², în Hațeg, unde a fost cu totul nesemnificativă⁶³ sau în Banat, unde a fost marginală⁶⁴, sînt concentrați toți cnezii stăpîni de pămînturi și de supuși, ctitori ai monu-

⁵⁹ C. Cihodaru, *Alexandru cel Bun*, Iași, 1984, p. 76, 79, 81; L. L. Polevoi, *op. cit.*, p. 87.

⁶⁰ Ștefan Pascu, *Voievodatul...*, vol. III, p. 351—573.

⁶¹ I. C. Filitti, *Opere alese*, ed. de G. Penelea, București, 1985, p. 431 (în notele editorului); Dan Gr. Pleșia, *La noblesse roumaine de Transylvanie, Structure et évolution*, în *RRH*, XXVI, 1987, nr. 3, p. 190—191.

⁶² Radu Popa, *op. cit.*, *passim*.

⁶³ Ioan A. Pop, *Incercări de îmîxtiune în Țara Hațegului în veacul al XV-lea*, în *AHAC*, XXV, 1982, p. 39—52.

⁶⁴ Maria Holban, *Deposedări și judecăți în Banat pe vremea Angevinilor și ilustrarea lor prin procesul Voya (1361—1378)*, în *SMIM*, 1962, V, p. 57—131.

mentelor de cult ortodoxe⁶⁵, deținători ai curților și cetăților de piatră și recunoscuți în cea mai mare parte în cnezatele lor ca nobili; în cîmpia Crișanei și centrul Transilvaniei, în zonele unde au fost așezate și colonizate populații străine, adică acolo unde cucerirea străină s-a făcut de timpuriu direct, la teritoriul, nu apare nici un cnez liber (regal) sau cnez—nobil, ci numai cnezi asimilați cu supușii. Admițînd, cum arătăm mai sus, originea cnezilor în interiorul obștilor sătești dintr-o perioadă străveche, probabil în finalul etnogenezei, se pune problema care era statutul acestor cnezi în perioada cuceririi Transilvaniei de către maghiari sub regii Arpadieni. În funcție de răspunsul la această întrebare, se poate lămuri nu numai problema cnezilor, dar și stadiul și caracterul feudalismului românesc în perioada sa de început. Dacă admitem că acei cnezi din zonele de cîmpie, deschise (unde cucerirea a fost mai timpurie și stăpînirea străină mai apăsătoare) sînt cnezi originari, netransformați sub influența noilor împrejurări, iar ceilalți sînt ridicați la feudalitate exclusiv prin intermediul regatului maghiar, atunci obștea, comunitatea sătească n-a cunoscut diferențieri sensibile pînă în veacul XIV în Transilvania și, în consecință, relațiile feudale au fost implantate aici în urma cuceririi. Dacă, dimpotrivă, vedem în elementele cneziale din Maramureș, Banat, Hațeg etc. o feudalitate românească specifică, incipientă și prestatală, cum lasă să se înțeleagă cele mai multe documente, adică o feudalitate românească desprinsă din sinul obștilor printr-un proces propriu și intern de evoluție a societății românești, iar pe cnezii de pe domeniile feudale (deveniți intermediari între oamenii lor și noii stăpîni) îi privim ca decăzuți din statutul lor de preeminență social-economică, adică obligați la involuție, atunci se poate surprinde clar impactul feudalismului local românesc, aflat pe cale de a da naștere statului sau statelor, cu feudalismul de model apusean, pe care încerca să-l impună regatul maghiar. Dacă în secolele XII—XIV cnezii transilvăneni mai erau *primi inter pares*, dacă rămăseseră doar membri mai de vază ai obștii, dacă mai erau aleși și dacă admitem că titlul lor incumba doar o funcție administrativă, atunci germeii inegalității economice, juridice, culturale din societatea feudală românească ar însemna să nu aibă corespondent social, ceea ce ne duce cu gîndul la o situație absolut ilogică. Împotriva unei asemenea interpretări se ridică nu numai argumentele logice, ci și mărturiile documentare. Procesul de feudalizare a societății românești, cu o vechime anterioară consemnării etapelor sale în izvoarele scrise, așa cum este el reflectat în documente, n-a putut fi determinat de modelul feudal apusean, deoarece acest model are cele mai slabe ecouri tocmai în regiunile cu cea mai viguroasă și mai puternică cnezime⁶⁶. Or, în aceste regiuni primele mărturii scrise vorbesc despre cnezi care-și stăpînesc din vechime cnezatele, adică proprietățile lor ereditare, pe care le pot înstrăina, împărți, zălogi etc. În aceste cnezate apar supuși numiți *iobagiones, populi* sau altfel, care prestează servicii pentru cnez, îi datorează cote patrimoniale din roadele muncii lor și îi duc daruri.

Desigur, cnezul nu este un nobil, deși la 1366, regele Ludovic I îl asimilează (în sensul valorii mărturiei), pe cel recunoscut în cnezatul său prin diplomă regală, cu nobilul adevărat al regatului, dar este un feudal în formare, care stăpînește sate ori părți de sate și pentru care muncesc supușii săi. Recunoașterea cnezului ca stăpîn în cnezatul său nu reprezintă la început o schimbare de fond, ci transformarea unui feudal tradițional, fără document scris, într-un feudal semioficializat (cînd confirmarea se face cu drept cnezial) sau deplin oficializat (cînd confirmarea implica înobilizarea). În general, sub aspect economic, cnezii nu au fost mari proprietari, stăpînind de la părți de sate pînă la cîteva sate, mai frecvent unul—două sate, adică acea unitate economico-socială și juridică care alcătuita un cnezat. Cu timpul, situația lor s-a diferențiat și mai mult decît am arătat mai sus. În urma credincioaselor servicii, mai ales militare⁶⁷, unii au

⁶⁵ Marius Porumb, *Pictura românească din Transilvania — Die Rumänische Malerei in Siebenbürgen*, vol. I, Cluj-Napoca, 1981, p. 9—42.

⁶⁶ Ștefan Pascu, *Voievodatul...*, vol. III, p. 351—573; vezi și contribuțiile privind Banatul (M. Holban, I. Caciora, E. Glück), Maramureșul (R. Popa), Hațegul (M. Holban, R. Popa, A. A. Rusu, I. Drăgan, Ioan A. Pop).

⁶⁷ Ștefan Pascu, *Rolul cnezilor...*, passim.

foșt de-a dreptul înnobilați, întărindu-li-se cnezatele lor, iar alții au fost confirmați doar ca stăpîni cu drept cnezial. În fine, un alt grup a continuat să-și stăpînească un timp cnezatele fără să dețină un document scris, pînă în clipa cînd a apărut titularul unui asemenea act (în cele mai multe cazuri chiar ei înșiși, cnezii obțineau un asemenea act). Cei care puteau avea această soartă (de cnezii ce stăpîneau în virtutea unei stări de fapt, de cnezii recunoscuți sau de cnezii nobili) erau situați în regiunile mai ferite pomenite mai sus, adică în zone socotite domenii regale sau ale cetățîilor regale. Cnezii peste care s-a suprapus un stăpîn feudal de model apusean, mai ales dacă era vorba de unul laic, nu puteau urma decît calea decadenței, ajungînd unii primarii ai satelor (*villici*), iar alții, dacă erau mai mulți într-un sat, simpli iobagi⁶⁸. În Țara Oltului sau a Făgărașului, care s-a aflat în hotarele Țării Românești în secolele XIV—XV, adică tocmai atunci cînd în Hațeg, Maramureș sau Banat cnezimea se înnobila masiv, cnezii s-au transformat în chip firesc în boieri recunoscuți deci ca stăpîni de pămînturi, de vecini și de țigani⁶⁹. Aceste structuri sociale românești, oficiale în statul de la sud de Carpați, s-au perpetuat și în veacurile următoare, după ce Făgărașul a devenit parte a voievodatului și principatului Transilvaniei. Însă boierimea făgărășană, deși clasă stăpînitoare și privilegiată prin hrisoave, a trebuit să lupte, întocmai ca și cnezimea din alte părți, pentru menținerea privilegiilor sale și nu a fost niciodată asimilată complet cu „adevărata nobilime” a regatului sau principatului. Dar, ca și în cazul cnezimii la început, neasimilarea cu nobilimea nu a împietat cu nimic asupra caracterului feudal al boierilor făgărășeni, care și-au păstrat și confirmat vechile hrisoave date de domni munteni.

Cu timpul, ca și în cazul cnezimii sud sau est carpatice, cnezii din Transilvania, în calitatea lor de feudalitate prestatală, nu s-au mai putut menține sub impactul noilor structuri statale și feudale și al prefacerilor din societatea românească. Existența lor s-a prelungit însă mai mult în Transilvania, fiindcă ei erau o structură elitară, românească, iar elita oficială era neromânească și neortodoxă, spre deosebire de situația din Țara Românească și Moldova.

Autorii care au susținut desprinderea tîrzie a cnezilor din cadrul obștilor sau chiar statutul lor originar și fundamental de fruntași aleși ai acestor comunități satești, precum și aceia care au exprimat, „teoria” tendențioasă a situației cnezilor de șefi de colonizare ai românilor, veniți în Transilvania în secolele XIII—XIV⁷⁰, au adus ca argument, tacit sau direct formulat, și împrejurarea că aceștia apar masiv în documente abia în veacurile XIV—XV. Argumentul însă nu este valabil. Cum se știe, regii din dinastia arpadiană — deși încă din vremea lor, după Ștefan I (997—1038), Ungaria era un stat catolic cu structuri feudale de tip occidental — s-au văzut siliți să respecte, în general, rînduielele social-economice, juridice și confesionale ale populațiilor și popoarelor supuse, deci și ale românilor, cu organizarea lor socială bazată pe *ius valachicum*⁷¹. Astfel, și românii au fost considerați ca „națiune” în sensul medieval de grup privilegiat, fruntașii lor, în care este imposibil să-i vedem pe conducătorii obștilor satești, participînd la activitatea instituțiilor politico-militare ale Transilvaniei, inclusiv la adunările țării (cel puțin în două rînduri, la 1291 și 1355)⁷². Pînă la venirea Angevinilor, cu precădere pînă la domnia lui Ludovic I (1342—1382), proprietatea asupra pămîntului și titularii ei români se bucurau de o recunoaștere tacită, nefiind nevoie decît în cazuri cu totul excepționale de o confirmare regală scrisă. Probabil, prin calitatea lor de proprietari, prin statutul superior de care se bucurau în societate, cnezii erau asimilați celorlalți feudali ai regatului — nobilii. Noua

⁶⁸ Idem, *Voievodatul...*, vol. III, p. 430—432; Ioan A. Pop, *Statutul cnezilor supuși pe domeniile feudale din Transilvania în secolul al XIV-lea*, în *Civilizație medievală și modernă românească*, cit., p. 102—115.

⁶⁹ D. Prodan, *Boieri și vecini în Țara Făgărașului în sec. XVI—XVII*, în *AIAC*, VI, 1963, p. 168—170.

⁷⁰ Vezi *Erdély története*, vol. I, Budapesta, 1986, passim.

⁷¹ I. Băltariu, *op. cit.*, p. 28—47.

⁷² A. Decei, *Contribution à l'étude de la situation politique des Roumains de Transylvanie au XIII-e et XIV-e siècle*, în „Revue de Transylvanie”, tom. VI, 1940, nr. 2, p. 206—232; Gh. I. Brătianu, *Les assemblées d'états et les Roumains en Transylvanie*, I, în *RER*, XII—XIV, 1974, p. 16 și urm.

dinastie angevină, poate nu atât de acut sub primul său reprezentant, avea să modifice fundamental această stare de lucruri, în eforturile sale de reîntărire a autorității regale. Tocmai tendința de asimilare a tuturor cnezilor români posesori de cnezate cu nobilimea regatului, îl determină pe Ludovic I să introducă la 1366 segregatia de ordin social, etnic și religios: numai cnezii confirmați prin diplomă regală în cnezatele lor erau ai domnului nobililor (mărturia lor era echivalentă cu cea a unui nobil); numai catolicii erau nobili adevărați și numai cei cu document de donație erau proprietari reali ai pământului⁷³. Ca mai toate măsurile luate în societatea feudală plină de particularisme, nici acestea n-au avut efectul scontat de autorități, situațiile echivoce păstrându-se în unele regiuni, tocmai acolo unde penetrația străină a fost mai tirzie și incompletă, decenii de-a rindul (chiar mai mult de un secol)⁷⁴. Un rezultat al acestei concepții, care tindea să aplice principiile cele mai pure ale dreptului feudal occidental, să considere, în virtutea prerogativei de *dominium emmens*, că tot pământul țării aparținea suveranului, care putea dispune în acest sens după bunul plac și fără consimțământul căruia orice proprietate devenea nesigură (proprietarul riscând în orice clipă pierderea bunului său), s-a văzut însă cu acuitate din secolul XIV începând: înmulțirea bruscă a documentelor referitoare la proprietatea funciară românească și la deținătorii săi — cnezii și (mai rar) voievozii⁷⁵. Cnezii, cei mai mulți dintre ei fără să posede document de confirmare pentru cnezatele lor, s-au grăbit și mulți au reușit să-și „legalizeze” situația de proprietari, spre a nu se vedea asimilați cu primarii satelor. De aceea vor și apare în actul scris, cu precădere, după această perioadă de cumpănă. Ceilalți cnezii, care aveau deja deasupra lor un nou stăpîn feudal privilegiat, din regiunile unde această suprațunere se petrecuse anterior, nu și-au mai putut, decît în cazuri cu totul excepționale, modifica statutul de supuși. Ei și-au mai păstrat mult timp un anumit prestigiu și o anumită autoritate în satele lor, ca și voievozii, conservându-se și împărțirea în cnezate și voievodate a marilor domenii feudale⁷⁶, dar au devenit adesea oameni ai noului lor stăpîn, rolul îndeplinit de ei semănînd tot mai mult cu o funcție subalternă. Prin aceasta, dubla natură a cnezului și a cnezatului, care implică deopotrivă atribuții administrativ—judecătorești și proprietatea asupra pământului (*dominium*) se frînge și dispăre calitatea esențială de stăpîn. De aceea, unii autori, simțînd nevoia să facă o distincție, i-au și numit pe acești cnezii, privați de calitatea aceasta fundamentală de stăpîni și rămași doar în funcția — pseudocnezii⁷⁷. Mai tirziu, în secolele XVI—XVII, mulți dintre aceștia nici nu mai sînt urmași ai vechilor cnezii stăpîni de odinioară, fiind numiți sau revocați după voia proprietarului satului iobăgesc⁷⁸. În virtutea acestei duble naturi (ce incumba atribuții administrativ—judecătorești și calitatea de proprietar) și în urma despărțirii unui aspect de celălalt (prin înmulțirea cnezilor ce îndeplineau doar o funcție și prin asimilarea celor recunoscuți ca proprietari cu nobilii), există cîteva documente în care cnezatul de pe un domeniu regal apare ca și cum ar comporta un *honor* sau *honor*, fiind privit și aici doar ca dregătorie (*keneziatu seu officiolatus*)⁷⁹. Este în fond o ficțiune juridică, prin care cnezii liberi de pe domeniile regale,

⁷³ Șerban Papacostea, *La fondation de la Valachie et de la Moldavie et les Roumains de Transylvanie: une nouvelle source*, în *RRH*, XVII, 1978, nr. 3, p. 396—407.

⁷⁴ Ștefan Pascu, *Voievodatul...*, vol. III, p. 394 și urm.; A. A. Rusu, *Un formular al cancelariei regale, din epoca lui Iancu de Hunedoara, pentru nobilii români din Transilvania*, în *AMN*, XX, 1983, *passim*.

⁷⁵ Dan Gr. Pleșia, *op. cit.*, p. 188.

⁷⁶ D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, vol. II, București, 1968, *passim*; Ștefan Pascu, *Voievodatul...*, vol. III, p. 525 și urm.; Ioan A. Pop, *Statutul cnezilor supuși...*, p. 114—115; idem, *Realități medievale sălăjene românești din secolele XIII—XVI*, în *AMP*, IX, 1985, p. 293—299; idem, *Considerații despre statutul social al unor cnezii transilvăneni la începutul sec. al XVI-lea*, în „*Marisia*”, vol. XIII—XIV, 1986, *passim*.

⁷⁷ I. Băltariu, *op. cit.*, p. 197—200.

⁷⁸ D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVII-lea*, vol. I. *Supușii*, București, 1986, p. 113 și urm.

⁷⁹ Dinu C. Arion, *op. cit.*, p. 132—137.

nerecunoscuți ca nobili, își pot administra cnezatele în numele suveranului, beneficiind de venituri și foloase (*emolumenta, utilitates*) și chiar de uzufructul posesiunii considerate ragale. Această împrejurare nu infirmă statutul de stăpîn al cnezului pe pămîntul său, dar îl încadrează în noile rigori ale actului scris, îngrădindu-i relativ forma de exercitare. Situația este analogă cu *boerodatele* Țării Făgărașului, după ce aceasta a ajuns în mîinile unor noi stăpîni oficiali feudali²⁹. Deci și aceste *honores* sau *officiolatus* erau stipulate în documente numai în favoarea persoanelor care prezentau local preeminența ereditară a proprietății pămîntului, din care decurgea dreptul de judecată asupra supușilor. Hărâzirile de acest fel ale cnezatelor și boerodatele, prin sublinierea numai a unei laturi a lor, erau un mijloc de a evita asimilarea deplină cu nobilitatea, cu toate că unele persoane încadrate astfel au putut ajunge nobili.

Pentru a demonstra direct statutul social-economic de feudalitate al crezimei rămase libere, adică din zonele unde nu s-au suprapus nobili străini, vom cerceta mai atent cîteva mărturii documentare referitoare la Maramureș.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

---

²⁹ *Ibidem*, p. 136.